

ΥΠΟΣΗΜΑΝΣΗ¹

Ἄν κάτι εἶναι ὀρόσημο γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ μέθοδο ποὺ λέγεται «ἀναλυτικὴ», αὐτὸ εἶναι τὸ ἄρθρο *On Denoting* ποὺ ὁ Russell τὸ θεωροῦσε ὡς τὸ καλύτερο φιλοσοφικὸ δοκίμιό του. Στὸν ἐκδότῃ τοῦ περιοδικοῦ *Mind* «ἡ θεωρία αὐτή», γράφει ὁ R., «φάνηκε τόσο ὀλόκοτη ποὺ μὲ παρακάλεσε νὰ τὴν ἐπανεξετάσω καὶ νὰ μὴ ζητήσω νὰ δημοσιευτεῖ μὲ μορφὴ ποὺ εἶχε» (*My Philosophical Development*, σελ. 83). Ὁ R. ὁμῶς ἐπέμεινε καὶ 1905 πρωτοεμφανίστηκε ἡ «θεωρία τῶν περιγραφῶν».

Στὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ στὴν κοινὴ γλῶσσα, συχνότατα συναντοῦμε τὴν ἔκφραση «ὁ x ποὺ ἔχει τὴν ιδιότητα I » ἢ «ὁ x ποὺ βρίσκεται στὴ σχέση Σ μὲ τὸν y ». Πρῶτος ἔθετο καθαρά τὸ θέμα τοῦ περιεχόμενου τέτοιων ἐκφράσεων — ποὺ τίς λέμε *περιγραφικὲς* — ὁ πατέρας τῆς φιλοσοφίας τῆς γλῶσσας G. Frege (*Grundgesetze der Arithmetik*, 189 τόμ. 1, σελ. 19). Στὸ ἄρθρο ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ R. διατυπώνει μιὰ διαφορετικὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀπόλυτα ξεκάθαρη ἀπόδοση τῶν περιγραφικῶν ἐκφράσεων. Ἡ θεωρία τῶν περιγραφῶν τοῦ R. ἔχει τίς ἀκόλουθες λειτουργίες: 1) Εἶναι ἡ βάση γιὰ τὴ μεταφυσικὴ τοῦ ὄντος ποὺ χαρακτηρίζει τὴ φιλοσοφία τοῦ ἴδιου τοῦ δημιουργοῦ τῆς. 2) Βρίσκεται στὰ 0 μέλια τῶν *Principia Mathematica* (δὲς τόμ. 1, σελ. 14 καὶ 66 κ.έ.). 3) Ἀποτελεσε τὴν ἀφορτὴν γιὰ τὴν ἰδέα — καὶ τὸ σχετικὸ μ' αὐτὴν πρόγραμμα κατασκευῆς — τῆς «ιδανικῆς γλῶσσας» στὴν ὁποία ἡ γραμματικὴ μορφή συμπίπτει μὲ τὴ λογικὴ μορφή. Ἡ «διαφανὴ» αὐτὴ γλῶσσα ποὺ παρουσιάζει γυμνὴ τὴ λογικὴ δομὴ τῆς κοινῆς γλῶσσας πρέπει νὰ μὴ βοηθήσει νὰ διατυπώσουμε καὶ νὰ λύσουμε τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. 4) Ἀποτελεῖ «πρότυπο» φιλοσοφικῆς μεθόδου (Ramsey) — τῆς «ἀναλυτικῆς» — ποὺ δὲν ἔπαψε νὰ ἔχῃ ὁπαδούς ὡς τίς μέρες μας.

Χρειάστηκε νὰ περάσουν περίπου 50 χρόνια γιὰ νὰ ἀμφισβητηθεῖ σοβαρὰ ἡ θεωρία τῶν περιγραφῶν (βλ. P. Strawson: *On Referring*, 1950): ἡ συζήτηση παραμένει ἀκόμη ἀνοικτὴ (βλ. Lemmon: *Sentences, Statements and Propositions*, 1966).

Μιὰ πῶς ἀπλή διατύπωση τῆς θεωρίας αὐτῆς βρίσκεται στὸ κεφάλαιο XVI τῆς *Introduction to the Philosophy of Mathematics* ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1919.

Στὸ ἄρθρο τοῦτο τὸ ὕψος τοῦ συγγραφέα εἶναι συχνὰ σκοτεινὸ καὶ διαψεύδει τὴν διαδομένη ἀντίληψη πὼς γνῶρισμα τοῦ Russell εἶναι (παντοῦ καὶ πάντα) ἡ ἀπόλυτη διαύγεια ἀντίληψη ποὺ ἔχει στερεὸ ἔρεισμα στὰ λιγότερα τεχνικὰ ἔργα του. Ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζετο πὼς ἡ βαθύτητα τῆς σκέψης δὲν συμβαδίζει πάντα μὲ τὴ διαφάνεια τοῦ ὕψους.

Ὅταν λέω «ἀναφορικὴ φράση» (*denoting phrase*) ἐννοῶ φράσεις ὅπως ἕνας ἄνθρωπος, κάποιος ἄνθρωπος, ὁποιοσδήποτε ἄνθρωπος, κάθε ἄνθρωπος, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας, ὁ τωρινὸς βασι

1. Δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ περιοδικὸ *Mind* τὸ 1905. Τυπώθηκε ξανά στὴ συλλογὴ δοκιμῶν «*Logic and Knowledge*» 1956 (Allena and Unwin). Ὁρολογικὴ διασάφηση: ὁ Russell μεταφράζει τοὺς ὄρους *Sinn* καὶ *Bedeutung* τοῦ Frege μὲ «*meaning*» καὶ «*denotation*». Ἡ χρῆση ποὺ ἐπικράτησε ἀργότερα εἶναι *meaning* (= νόημα) καὶ *reference* (= ἀναφορά, ὑποσήμανση). Ἐδῶ χρησιμοποιοῦμε τοὺς ὄρους «ἀναφορά» καὶ «ὑποσήμανση» ὡ

λιάς της Γαλλίας, τὸ κέντρο μάζας τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος τὴν πρώτη στιγμή τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, ἢ περιφορὰ τῆς γῆς γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο, ἢ περιφορὰ τοῦ ἡλίου γύρω ἀπὸ τὴ γῆ. Ὡστε, μιὰ φράση ὑποσημαίνει ἀποκλειστικά χάρις στὴ μορφή της. Μποροῦμε νὰ διακρίνουμε τρεῖς περιπτώσεις: (1) μιὰ φράση μπορεῖ νὰ ὑποσημαίνει χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται σὲ κατιτί: λ.χ. ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Γαλλίας. (2) Μιὰ φράση μπορεῖ νὰ ὑποσημαίνει ἓνα καθορισμένο ἀντικείμενο: λ.χ. ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Ἑγγλίας ὑποσημαίνει ἓναν ὀρισμένο ἄνθρωπο². (3) Μιὰ φράση μπορεῖ νὰ ὑποσημαίνει ἀόριστα: λ.χ. ἡ φράση ἕνας ἄνθρωπος δὲν ὑποσημαίνει πολλοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ ἓναν ἀόριστο ἄνθρωπο. Ἡ ἐρμηνεία τέτοιων φράσεων εἶναι δύσκολη ὑπόθεση· πράγματι δὲν εἶναι διόλου εὐκολο νὰ διατυπώσει κανεὶς μιὰ θεωρία ποὺ νὰ εἶναι τυπικὰ ἀπρόσβλητη. Ἡ θεωρία ποὺ ἐκθέτω πιὸ κάτω δὲν προσκρούει — καθόσο μπορῶ νὰ ξέρω — σὲ καμιὰ ἀπὸ τίς δυσκολίες ποὺ τυχαίνει νὰ γνωρίζω.

Τὸ θέμα τῆς ἀναφορᾶς εἶναι πολὺ σημαντικό ὄχι μόνο γιὰ τὴ λογικὴ καὶ τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ γνωσιοθεωρία. Ξέρουμε, λ.χ., πὼς τὸ κέντρο μάζας τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος, σὲ μιὰ ὀρισμένη στιγμή, εἶναι ἓνα ὀρισμένο σημεῖο· γιὰ τὸ σημεῖο αὐτὸ μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε διάφορα πράγματα ἀλλὰ δὲν ἔχουμε ἄμεση πείρα³ του· τὸ γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ περιγραφές. Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἄμεση πείρα καὶ στὴ γνώση εἶναι διάκριση ἀνάμεσα στὰ πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουμε παραστάσεις (presentations) καὶ στὰ πράγματα ποὺ τὰ πλησιάζουμε μονάχα μέσα ἀπὸ ἀναφορικές φράσεις. Συχνὰ τυχαίνει νὰ ξέρουμε πὼς μιὰ ὀρισμένη φράση ὑποσημαίνει μὲ καθορισμένο τρόπο ἂν καὶ δὲν ἔχουμε ἄμεση πείρα αὐτοῦ ποὺ ὑποσημαίνει. Αὐτὸ λ.χ. συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ κέντρου μάζας τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος ποὺ ἀνάφερα πιὸ πάνω. Στὴν ἀντίληψη, ἔχουμε ἄμεση πείρα τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀντίληψης ἐνῶ στὴ σκέψη ἔχουμε ἄμεση πείρα ἀντικειμένων ποὺ ἔχουν ἓνα χαρακτηριστὴρα λογικὰ πιὸ ἀφηρημένο· αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει πὼς ἂν μιὰ φράση εἶναι σύνθετη ἀπὸ λέξεις ποὺ τὸ νόημά τους μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄμεση πείρα, τότε κατ' ἀνάγκη, ἔχουμε ἄμεση πείρα καὶ τοῦ ἀντικειμένου ποὺ ὑποσημαίνει ἢ σύνθετη αὐτὴ φράση. Γιὰ νὰ ἀναφέρουμε ἓνα πολὺ σημαντικό παράδειγμα: δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ πιστεύουμε πὼς ἔχουμε, ἀκόμη καὶ γιὰ μιὰ στιγμή, ἄμεση πείρα τοῦ νοῦ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀφοῦ δὲν ἔχουμε ἄμεση ἀντίληψή του· ἄρα αὐτὰ ποὺ ξέρουμε γιὰ τὸν νοῦ, προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ. Κάθε σκέπτεσθαι πρέπει νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἄμεση πείρα· ἀλλὰ ἡ σκέψη μπορεῖ νὰ

ἀπόλυτα ἰσοδύναμους *termini technici*: τὸν πρῶτο κυρίως ὡς οὐσιαστικό, τὸν δεῦτερο μὲ τὴ ρηματικὴ μορφή. [ΣτΜ].

2. Τὸ 1905 βασιλιάς τῆς Ἑγγλίας ἦταν ὁ Ἐδουάρδος VII, γιὸς τῆς Βικτώριας [ΣτΜ].

3. Ἔτσι μεταφράζω τὸ *acquaintance* ποὺ παράγεται ἀπὸ τὸ λατινικὸ *accognitare* συγγενικὸ τοῦ *cognoscere*. Σημαίνει τὴν προσωπικὴ ἐπαφή, τὴ γνωριμία ποὺ δὲν εἶναι ἔμμεση. Δεῖς καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Russell: *On the Nature of Acquaintance* (1914) [ΣτΜ].

είναι για πολλά και διάφορα πράγματα που για αυτά δεν έχουμε άμεση π
 Στην επιχειρηματολογία μου, θα ακολουθήσω την ακόλουθη πο
 στην αρχή θα διατυπώσω τη θεωρία που πρόκειται να υποστηρίξω⁴ και
 θα συζητήσω τις θεωρίες του Frege και του Meinong και θα εξηγήσω
 καμιά από τις δυο αυτές θεωρίες δεν με ικανοποιεί· ύστερα θα εκθέσω
 λόγους που στηρίζουν τη θεωρία μου· τέλος, θα υποδείξω συνοπτικ
 φιλοσοφικές της συνέπειες.

Με λίγα λόγια, η θεωρία μου είναι η ακόλουθη. Θεωρώ την έννοια
 μεταβλητής ως θεμελιακή· με το 'K(x)' εννοώ μια πρόταση⁵ στην ό
 το x είναι ένα συστατικό: ουσιαστικά, η μεταβλητή x είναι έντελως άπ
 διόριστη. Μπορούμε λοιπόν να μελετήσουμε τις δυο έννοιες: 'ή K(x) ε
 πάντα αληθής' και 'ή K(x) είναι καμιά φορά αληθής'⁶. Τότε πρέπει
 κάθε, κανένα και κάποιο (που είναι οί πιδ πρωταρχικές αναφορικές φράσ
 να έρμηνευτούν με τον ακόλουθο τρόπο:

K(κάθε) σημαίνει 'ή K(x) είναι πάντα αληθής'

K(κανένα) σημαίνει 'ή «K(x) είναι ψευδής» είναι πάντα αληθής'

K(κάποιο) σημαίνει 'είναι ψευδές πώς ή «K(x) είναι ψευδής» είναι
 πάντοτε αληθής'⁷

Έδω θεωρούμε πώς η έννοια 'ή K(x) είναι πάντοτε αληθής' είναι έσ
 και δεν όρίζεται — και πώς οί άλλες όρίζονται χάρη σ' αυτήν. Δεν ύπ
 τουμε πώς οί λέξεις κάθε, κανένα και κάποιο έχουν οποιοδήποτε νόημα
 μόνες τους, αλλά αποδίνουμε νόημα σε κάθε πρόταση όπου τις βρίσκο
 Αυτήν την αρχή θα ήθελα να προτείνω για την θεωρία της αναφοράς:
 δηλαδή, ενώ κάθε πρόταση, που στη ρηματική της διατύπωση περι
 αναφορικές φράσεις έχει νόημα, αυτές οί φράσεις, από μόνες τους, δεν έ
 ποτέ νόημα. Όλες οί δυσκολίες που άφορούν την αναφορά προκύπτουν,
 θώς πιστεύω, από λαθεμένη άνάλυση των προτάσεων που, στη ρημα
 τους διατύπωση, περιέχουν αναφορικές φράσεις. Τη σωστή άνάλυση, ά
 γελιέμαι, μπορούμε να την αναπτύξουμε με τον ακόλουθο τρόπο.

"Ας υποθέσουμε τώρα πώς θέλω να έρμηνεύσω την πρόταση 'Συνάντ
 έναν άνθρωπο'. "Αν αυτό είναι αληθινό, τότε συνάντησα έναν όρισμ

4. Το θέμα τοδο το συζήτησα στα *Principles of Mathematics* κεφ. V και § 476. 'Η
 ρία που υποστήριξα σ' εκείνο το έργο μου είναι σχεδόν ή ίδια με τη θεωρία του F
 και διαφέρει οδσιαστικά από τη θεωρία που υποστηρίξω σε τοδο δω το άρθρο.

5. Με μεγαλύτερη ακρίβεια: μια προτασιακή μεταβλητή.

6. 'Η δεύτερη μπορεί να όριστεί με τη βοήθεια της πρώτης αν θεωρήσουμε πώς ση
 νει 'Δεν είναι αλήθεια πώς ή «K(x) είναι πάντα ψευδής» είναι πάντα αληθής'.

7. Καμιά φορά, στη θέση αυτής της μπερδεμένης φράσης, θα χρησιμοποιώ τη φρ
 'ή K(x) δεν είναι πάντα ψευδής' ή την 'ή K(x) είναι καμιά φορά αληθής», που ύπο
 ται έξ όρισμού πώς σημαίνουν το ίδιο πράγμα όπως και ή πολύπλοκη φράση.

άνθρωπο. Άλλο όμως ισχυρίζομαι. Έκείνο που ισχυρίζομαι, σύμφωνα με την θεωρία που υποστηρίζω, είναι:

“Η «συνάντησα τον x και ο x είναι άνθρωπινο [δν]» δεν είναι πάντοτε ψευδής”.

Γενικότερα, αν ορίσουμε ως κλάση των ανθρώπων την κλάση όλων των αντικειμένων που επιδέχονται το κατηγορημα *άνθρωπινος*⁸, λέω ότι:

‘K(έννας άνθρωπος)’ σημαίνει ‘ή «K(x) και x είναι άνθρωπινο [δν]» δεν είναι πάντοτε ψευδής”.

Αυτό στερεί από κάθε νόημα τη σκέτη έκφραση ‘έννας άνθρωπος’ ενώ αντίθετα όταν η έκφραση αυτή εμφανίζεται στη ρηματική διατύπωση μιας πρότασης, της προσδίνει νόημα.

“Ας θεωρήσουμε τώρα την πρόταση: ‘όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί’. Στην πραγματικότητα, η πρόταση⁹ αυτή είναι υποθετική και λέει πώς αν κάτι είναι ένας άνθρωπος, αυτό είναι θνητό. Με άλλα λόγια, η πρόταση λέει πώς αν το x είναι άνθρωπος, τότε το x είναι θνητό, οτιδήποτε και αν τύχει να είναι το x. “Αν λοιπόν αντικαταστήσουμε το ‘x είναι άνθρωπος’ με το ‘x είναι άνθρωπινο [δν]’ βρίσκουμε:

“Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί’ σημαίνει ‘ή «αν x είναι άνθρωπινο [δν], x είναι θνητός» είναι πάντα αληθής”.

Αυτό είναι εκείνο που εκφράζουμε στη συμβολική λογική όταν λέμε πώς η πρόταση ‘όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί’ σημαίνει την ‘ή «x είναι άνθρωπινο [δν]» συνεπάγεται «x είναι θνητός» για όλες τις τιμές του x’. Γενικότερα λέμε:

‘K(όλοι οι άνθρωποι)’ σημαίνει ‘ή «αν x είναι άνθρωπινο [δν], τότε ή K(x) είναι αληθής» είναι πάντοτε αληθής”.

Παρόμοια:

‘K(κανένας άνθρωπος)’ σημαίνει ‘ή «αν x είναι άνθρωπινο [δν], τότε ή K(x) είναι ψευδής» είναι πάντοτε αληθής”.

‘K (μερικοί άνθρωποι)’ θα σημαίνει το ίδιο με ‘K (έννας άνθρωπος)’¹⁰, και ‘K (έννας άνθρωπος)’ σημαίνει ‘είναι ψευδές πώς ή «K(x) και x είναι άνθρωπινο [δν]» είναι πάντοτε ψευδής”.

8. Human. Στο προηγούμενο, όπως και σε άλλα παραδείγματα, προσθέτω, για να σεβαστώ την κοινή χρήση, τη λέξη «δν» που δεν υπάρχει στο αγγλικό πρωτότυπο. [ΣτΜ].

9. “Όπως σωστά υποστήριξε ο κ. Bradley στη *Λογική του*, Βιβλίο I, κεφ. II.

10. Ψυχολογικά, η ‘K (έννας άνθρωπος)’ υποβάλλει την ιδέα του *έναν μόνο* και η ‘K (μερικοί άνθρωποι)’ υποβάλλει την ιδέα του *περισσότεροι από έναν* αλλά σε προκαταρκτικό σχέδιο μπορούμε να αγνοήσουμε αυτή την πλευρά του ζητήματος.

‘Κ (κάθε άνθρωπος)’ θα σημαίνει το ίδιο με ‘Κ (όλοι οί άνθρωποι)’.

Μένει να ἐρμηνεύσουμε τις φράσεις που περιέχουν το δριστικό ἄρθρο. Ἀπό τις ἀναφορικές φράσεις, αυτές, οί τελευταίες, είναι χωρίς ἄλλο οί ἐνδιαφέρουσες και οί πιό δύσκολες. Ἄς πάρουμε για παράδειγμα τή φράση ‘ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II θανατώθηκε’¹¹. Αὐτή λέει πὼς ὑπῆρξε ἕνας ἄνθρωπος που ἦταν πατέρας τοῦ Κάρολου II καὶ αὐτὸς ὁ x θανατώθηκε. Τὸ ‘ὁ’, ἐν ἀσπληνῆ χρῆση, συνεπάγεται τὸ μονοσήμαντο· λέμε βέβαια «ὁ γιὸς τῆς τάδε» ἀκόμα καὶ ὅταν ὁ τάδε ἔχει περισσότερους γιούς, ἀλλὰ θὰ ἦταν ἀσπληνῆτερο νὰ λέμε ‘ἕνας γιὸς τοῦ τάδε’. Για τὸ σκοπὸ μας λοιπὸν θὰ θεωροῦμε πὼς τὸ ἄρθρο δ συνεπάγεται τὸ μονοσήμαντο. Ἔτσι, ὅταν λέμε ‘ὁ x ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II’, ὄχι μόνο βεβαιώνουμε πὼς ὁ x ἔχει ἕνα δρισμένη σχέση με τὸν Κάρολο II, ἀλλὰ καὶ πὼς τίποτε ἄλλο δὲν εἶχε αὐτὴ τὴν σχέση μαζί του. Ἡ σχέση αὐτή, ἂν δὲν ὑποθέσουμε τὸ μονοσήμαντο καὶ χωρίς χρῆση ἀναφορικῶν φράσεων, ἐκφράζεται με τὴν φράση ‘ὁ x ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II’. Για νὰ ἔχουμε τὸ ἰσοδύναμο τῆς ‘ὁ x ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II’ πρέπει νὰ προσθέσουμε τὸ ‘ἂν ὁ y διαφέρει ἀπὸ τὸν x, τότε ὁ y δὲν ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II’, ἢ, τὴν ἰσοδύναμη αὐτήν: ‘ἂν ὁ y ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II, τότε ὁ y ταυτίζεται με τὸν x’. Ἡ φράση ‘ὁ x εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II’ γίνεται λοιπὸν ‘ὁ x εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II καὶ εἶναι πάντα ἀληθὲς γιὰ τὸν x’ ὅτι «ἂν ὁ y εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II, τότε ὁ y ταυτίζεται με τὸν x».

Ἔτσι ἢ ‘ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II θανατώθηκε’ γίνεται: ‘Δὲν εἶναι πάντα ἀληθὲς γιὰ τὸν x πὼς ὁ x ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II καὶ ὁ x θανατώθηκε, καὶ πὼς ἢ «ἂν ὁ y ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II, τότε ὁ y ταυτίζεται με τὸν x» εἶναι ἀληθὲς πάντοτε γιὰ τὸν x’.¹²

Αὐτό, ὡς ἐρμηνεία, μπορεῖ νὰ φαίνεται κάπως ἀπίστευτο· ἀλλὰ τούτη τὴ στιγμή δὲν δίνω τοὺς λόγους παρά μόνο ἐκθέτω τὴ θεωρία.

Γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴν ‘Κ (ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II)’, ὅπου Κ σήμανση βολίζει μιὰ ὁποιαδήποτε δήλωση σχετικὰ με αὐτόν, φτάνει στὸ παραπλήρως

11. Πρόκειται γιὰ τὸν βασιλιά τῆς Ἀγγλίας Κάρολο II που ἀποκεφαλίστηκε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1649 μετὰ τὴν νίκη τοῦ Cromwell [ΣτΜ].

12. Τὸ πρῶτο αὐτὸ ἄρθρο τοῦ Russell πάνω στὸ ζήτημα τῆς ἐρμηνείας τῶν καθοριστικῶν περιγραφῶν εἶναι ἀκόμα φορτωμένο με ἐκφράσεις ὅπως «εἶναι ἀληθὲς πάντα γιὰ τὸν x» που παραλείπονται στίς μεταγενέστερες, καὶ πιό φορμαλιστικές, διατυπώσεις. Ἡ ἀπλοποιημένη μορφή γίνεται: «ὑπάρχει x τέτοιο που x εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II καὶ γιὰ κάθε y, ἂν y εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II, τότε τὸ y ταυτίζεται με τὸ x». Τυπικῶς ἂν τὸ κατηγορημα «ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II» τὸ γράφουμε Γ, ἢ πρόταση ἀποδίδεται λ.χ. με τὸν τύπο:

(Ex) (Γx & (y) (Γy → y = x)) [ΣτΜ]

νά αντικαταστήσουμε τὸ 'ὁ x θανατώθηκε' μὲ τὸ $K(x)$. Πρέπει νά υπογραμμίσουμε πῶς, σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω ἔρμηνεία, ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ δήλωση K , ἢ 'Κ (ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II)' συνεπάγεται τὴν:

'Δὲν εἶναι πάντοτε ψευδὲς γιὰ τὸν x πῶς εἶναι πάντοτε ἀληθὲς γιὰ τὸν y ὅτι «ἂν ὁ y εἶναι γεννήτορας τοῦ Κάρολου II, ὁ y ταυτίζεται μὲ τὸν x »'

πού, στὴν κοινὴ γλῶσσα, ἐκφράζεται μὲ τὴν 'ὁ Κάρολος II εἶχε ἕναν καὶ μόνον πατέρα'. Ἀπὸ αὐτὸ βγαίνει πῶς ἂν αὐτὴ ἡ συνθήκη δὲν ἰσχύει, τότε *κάθε* πρόταση τῆς μορφῆς 'Κ (ὁ πατέρας τοῦ Κάρολου II)' εἶναι ψευδής. Ἔτσι, λ.χ., *κάθε* πρόταση τῆς μορφῆς 'Κ (ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Γαλλίας)' εἶναι ψευδής. Τοῦτο εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα πλεονεκτήματα αὐτῆς τῆς θεωρίας. Πιὸ κάτω θὰ δείξω πῶς αὐτὸ δὲν ἀντιβαίνει στὴν ἀρχὴ τῆς μὴ-ἀντίφασης, ὅπως θὰ μπορούσε νά νομίσει κανεὶς.

Τὰ παραπάνω μᾶς δίνουν τὸν τρόπο ἀναγωγῆς ὅλων τῶν προτάσεων πού περιέχουν ἀναφορικὲς φράσεις, σὲ προτάσεις πού δὲν περιέχουν τέτοιες φράσεις. Τὸ γιατί εἶναι ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νά προβοῦμε σὲ μιὰ τέτοια ἀναγωγή θὰ δοκιμάσω νά τὸ δείξω στὴ συζήτηση πού ἀκολουθεῖ.

Ἡ θεωρία πού διατυπώθηκε πιὸ πάνω ἀντλεῖ τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς ἀπὸ τίς δυσκολίες πού φαίνονται νά εἶναι ἀναπόφευκτες ὅταν θεωρήσουμε πῶς οἱ ἀναφορικὲς φράσεις ἀντιπροσωπεύουν γνήσια συστατικὰ τῶν προτάσεων, ἂν ἐμφανίζονται στὴ ρηματικὴ τους διατύπωση. Ἀπὸ τίς δυνατὲς θεωρίες, πού δέχονται τέτοια συστατικὰ, ἡ πιὸ ἀπλὴ εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Meinong.¹³ Σύμφωνα μὲ αὐτήν, *κάθε* ἀναφορικὴ φράση, ἂν εἶναι ὀρθὴ ἀπὸ γραμματικὴ ἄποψη, στέκει γιὰ ἕνα *ἀντικείμενο*. Ἔτσι 'ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Γαλλίας', 'τὸ στρογγυλὸ τετράγωνο' κτλ. εἶναι, ὑποτίθεται, γνήσια ἀντικείμενα. Ἐνῶ εἶναι δεκτὸ πῶς τέτοια ἀντικείμενα δὲν ἔχουν *ὑπόσταση* (subsist), μολοτοῦτο ὑποτίθεται πῶς αὐτὰ εἶναι ἀντικείμενα. Ἄσχετα ἀπὸ τίς ἄλλες ἀδυναμίες τῆς ἄποψης αὐτῆς, ἡ κύρια ἀντίρρηση σ' αὐτήν εἶναι πῶς δέχεται ὅτι τέτοια ἀντικείμενα μπορούν νά παραβιάσουν τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ-ἀντίφασης. Ὑποστηρίζει λ.χ. πῶς ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Γαλλίας ὑπάρχει καί, συνάμα, πῶς δὲν ὑπάρχει· πῶς τὸ κυκλικὸ τετράγωνο εἶναι κυκλικὸ καὶ μαζὶ ὄχι κυκλικό, κτλ. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀπαράδεκτο· καὶ ἂν μπορεῖ νά βρεθεῖ κάποια θεωρία πού νά ἀποτρέπει αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, τότε βέβαια αὐτὴ πρέπει νά προτιμηθεῖ.

Ἡ θεωρία τοῦ Frege δὲν παραβιάζει τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ-ἀντίφασης. Σὲ μιὰ ἀναφορικὴ φράση ὁ Frege διακρίνει δυὸ στοιχεῖα πού μπορούμε νά τὰ ὀνο-

13. Βλέπε τὰ τρία πρῶτα ἄρθρα τῶν *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie* (Leipzig, 1904) πού ὀφείλονται στοὺς Meinong, Ameseder καὶ Mally.

μάσουμε τὸ νόημα καὶ ἡ ἀναφορά.¹⁴ Ἔτσι ἡ φράση 'τὸ κέντρο μάζας ἡλιακοῦ συστήματος στὴν ἀρχὴ τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα' ἔχει ἓνα ἐξαιρετὸ πολὺπλοκὸ νόημα ἀλλὰ ἡ ἀναφορά τῆς εἶναι ἀπλή: αὐτὴ εἶναι ἓνα ὄρισμὸ σημεῖο. Τὸ ἡλιακὸ σύστημα, ὁ εἰκοστὸς αἰώνας, κτλ. εἶναι συστατικὰ νοήματος· ἀλλὰ ἡ ἀναφορά δὲν ἔχει κανένα συστατικὸ.¹⁵ Μιὰ ἀπὸ τὶς ἀτὲς αὐτῆς τῆς διάκρισης εἶναι ὅτι μᾶς δείχνει γιατί συχνὰ ἀξιζει τὸν κέντρο νὰ βεβαιώνουμε πὼς ὑπάρχει ταυτότητα. Ὅταν λέμε πὼς 'ὁ Scott εἶναι συγγραφέας τοῦ *Waverley*',¹⁶ βεβαιώνουμε πὼς ὑπάρχει μιὰ ταυτότητα ἀφορᾶς καὶ μιὰ διαφορὰ νοήματος. Ὡστόσο δὲν θὰ ἐπαναλάβω τοὺς λόγους ποὺ συνηγοροῦν γιὰ τὴ θεωρία αὐτή, γιατί τὶς διεκδικήσεις τῆς τῆς ὑποσημασίας ἀλλοῦ (loc. cit.) ἐδῶ καταπιάνομαι μὲ τὴν ἀμφισβήτηση αὐτῶν τῶν διεκδικήσεων.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζουμε ὅταν υἱοθετήσουμε τὴν ἄποψη πὼς οἱ φράσεις ποὺ ὑποσημαίνουν ἐκφράζουν ἓνα νόημα ἡ ὑποσημαίνουν μιὰν ἀναφορά,¹⁷ ἔχει νὰ κάνει μὲ τὶς περιπτώσεις στὶς ὁποῖαι φαίνεται νὰ λείπει ἡ ἀναφορά. Ἀ.χ. ἂν ποῦμε 'ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας εἶναι φαλακρὸς', αὐτὸ δὲν μοιάζει γιὰ δήλωση σχετικὴ μὲ τὸ σύνθετο νόημα 'ὁ βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας', ἀλλὰ γιὰ δήλωση ποὺ ἀφορᾶ τὸν πραγματικὸ ἄνθρωπο τὸν ὁποῖο ὑποσημαίνει τὸ νόημα. Ἀλλὰ τώρα, ὡς ἐξετάσαμε τὴν 'ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας εἶναι φαλακρὸς'. Μὲ βάση τὴν ὁμοιότητα τῆς μορφῆς, τὸ ἴδιο θὰ ἔπρεπε νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀναφορά τῆς φράσης 'βασιλιάς τῆς Γαλλίας'. Ἀλλὰ ἡ φράση αὐτή, μολονότι ἔχει νόημα, ἐφόσον ἡ φράση 'ὁ βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας' ἔχει νόημα, ἀσφαλῶς δὲν ἔχει ἀναφορά (τουλάχιστο μὲ τὴν τρέχουσα ἐννοια). Κατὰ συνέπεια θὰ νόμιζε κανεὶς πὼς ἡ 'ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας εἶναι φαλακρὸς' πρέπει νὰ εἶναι ἀ-νοησία· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀ-νοησία ἀφοῦ εἶναι ὀλοφάνερα ψευδής. Ἡ, τώρα, ὡς θεωρήσου

14. Δεξ τὸ ἄρθρο τοῦ «Über Sinn und Bedeutung» στὴ Zeitschrift für Phil. und Pädagogik, τόμος 100.

15. Ὁ Frege διακρίνει τὸ στοιχεῖο τοῦ νοήματος ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τῆς ἀναφορᾶς, ὡς ἄλλο μόνο στὶς σύνθετες ἀναφορικὲς φράσεις, ἀλλὰ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Ἔτσι λοιπόν, ἓνα σύνθετο ποὺ ὑποσημαίνει, εἶναι τὰ νοήματα τῶν συστατικῶν τοῦ ποὺ ἀποτελοῦν τὸ νόημά του, ὄχι οἱ ἀναφορὲς τους. Στὴν πρόταση «τὸ Λευκὸ Ὅρος ξεπερνᾷ τὰ χίλια μίλια μὲ τὴν ἀπόσταση» κατὰ τὸν Frege, τὸ νόημα τοῦ 'Λευκὸ Ὅρος' ἀποτελεῖ συστατικὸ τοῦ νοήματος τῆς πρότασης, ὄχι τὸ βουνό.

16. *Waverley* εἶναι τὸ συλλογικὸ ὄνομα ἀναρίθμητων μυθιστορημάτων τοῦ Scott· ἡ σειρά τους ἀρχίζει μὲ τὸ μυθιστόρημα ποὺ ἔχει τὸν ὁμώνυμο τίτλο (1814) καὶ περιλαμβάνει τὸν «Ἰβανόη» (1820), «τὸ Φυλαχτὸ» κ.ἄ. Τὰ ρομαντικὰ αὐτὰ μυθιστορήματα δημοσιεύθηκαν ἀνώνυμα (καὶ συντήρησαν τὸν μύθο τοῦ «Μεγάλου Ἀνώνυμου»). Τὴ λέξη «authentic» ἀποδίνω μὲ «συγγραφέας» ἢ καὶ μὲ «ἐκεῖνος ποὺ ἔγραψε», μολονότι οἱ δύο αὐτὲς ἐκφράσεις δὲν εἶναι ἀδυστηρὰ ἰσοδύναμες ὅπως παρατήρησε ὁ Moore – δεξ ὑποσημασίωση 24. [Στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου]

17. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτή, θὰ λέμε πὼς ἡ φράση ποὺ ὑποσημαίνει ἐκφράζει ἓνα νόημα· καὶ θὰ λέμε, καὶ γιὰ τὸ νόημα ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ φράση, πὼς ὑποσημαίνουν μιὰν ἀναφορά. Στὴν ἄλλη θεωρία, ἐκείνην ποὺ προτείνω, δὲν ὑπάρχει νόημα· ὅσο γιὰ τὴν ἀναφορά αὐτὴ ὑπάρχει, ἀλλ' ὄχι πάντα.

μιὰ πρόταση σὰν τὴν ἀκόλουθη: "Ἄν ἡ *x* εἶναι μιὰ κλάση πού ἔχει ἓνα μόνο μέλος, τότε αὐτὸ τὸ μέλος εἶναι ἓνα μέλος τῆς *x*"· αὐτὸ μπορούμε νὰ τὸ ποῦμε: "Ἄν ἡ *x* εἶναι μοναδιαία κλάση, τὸ *x* εἶναι ἓνα *x*". Αὐτὴ ἡ πρόταση θὰ πρέπει νὰ εἶναι πάντα ἀληθὴς, ἀφοῦ τὸ συμπέρασμα τῆς εἶναι ἀληθὲς κάθε φορά πού ἡ ὑπόθεσίς τῆς εἶναι ἀληθὴς. "Ὁμως ἡ 'τὸ *x*' εἶναι ἀναφορικὴ φράση, καὶ γιὰ τὴν ἀναφορὰ λέμε πὼς εἶναι ἓνα *x* (ὄχι γιὰ τὸ νόημα). "Ἄν ὅμως ἡ *x* δὲν εἶναι κλάση μὲ ἓνα μόνο στοιχεῖο, τότε, τὸ *x* μοιάζει νὰ μὴ ὑποσημαίνει τίποτε. Αὐτὸ θὰ ἔκανε τὴν πρότασή μας νὰ φαίνεται ἀ-νοησία κάθε φορά πού τὸ *x* δὲν εἶναι κλάση μὲ ἓνα μόνο μέλος.

Εἶναι ὅμως φανερό πὼς τέτοιες προτάσεις δὲν γίνονται ἀ-νόητες μονάχα ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσίς τους εἶναι ψευδής. Ὁ βασιλιάς στὴν *Τρικυμία* τοῦ Shakespeare θὰ μπορούσε νὰ πεῖ: "Ἄν ὁ Φερδινάνδος δὲν πνίγηκε, τότε ὁ Φερδινάνδος εἶναι ὁ μοναδικὸς γιὸς μου". Ἀλλὰ ἡ φράση "ὁ μοναδικὸς γιὸς μου" εἶναι ἀναφορικὴ φράση ἢ ὁποῖα, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἔχει ἀναφορὰ τότε καὶ μόνο τότε ὅταν ἔχω ἀκριβῶς ἓναν γιό. Μολοτούτο ἡ πρόταση πού ἀνάφερα πῶς πάνω, θὰ εἶχε παραμείνει ἀληθὴς ἂν ὁ Φερδινάνδος, στὴν πραγματικότητα, εἶχε πνιγεῖ. Γιὰ αὐτὸ τὸ λόγο πρέπει ἢ νὰ προβλέψουμε ἀναφορὰ στὶς περιπτώσεις ὅπου, ἐκ πρώτης ὄψεως, αὐτὴ λείπει· ἢ, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἄποψη πὼς ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος στὶς προτάσεις πού περιέχουν ἀναφορικὲς φράσεις εἶναι ἡ ἀναφορὰ. Προτείνω λοιπὸν τὸ δεύτερο. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀκολουθήσει τὴν πρώτη λύση — ὅπως κάνει ὁ Meinong — ἂν δεχτεῖ ἀντικείμενα πού δὲν ἔχουν ὑπόσταση καὶ ἀρνηθεῖ πὼς ἀκολουθοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ ἀντίφασης. Ὡστόσο, ἂν εἶναι δυνατό, αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποφευχθεῖ. Ἐναν ἄλλο τρόπο γιὰ νὰ ἀκολουθήσει κανεὶς τὴν ἴδια πορεία (πού καὶ αὐτὸς ἀνήκει στὴν πρώτη λύση), υἱοθετεῖ ὁ Frege, ὁ ὁποῖος, ἐξ ὀρισμοῦ, προβλέπει μιὰ καθαρὰ συμβατικὴ ἀναφορὰ γιὰ τὶς περιπτώσεις ὅπου, διαφορετικά, δὲν θὰ ὑπῆρχε καμιὰ ἀναφορὰ. Ἐτσι, ἡ φράση "ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας" πρέπει νὰ ἀναφέρεται στὴν κενὴ κλάση· ἡ φράση "ὁ μόνος γιὸς τοῦ κυρίου Τάδε" (πού ἔχει μιὰ χαριτωμένη οἰκογένεια μὲ δέκα μέλη), πρέπει νὰ ὑποσημαίνει τὴν κλάση ὄλων τῶν γιῶν του, κ.ο.κ.ε. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ διαδικασία, μολονότι μπορεῖ νὰ μὴ ὀδηγεῖ σὲ λογικὸ σφάλμα, εἶναι φανερό πὼς εἶναι καθαρὰ τεχνητὴ καὶ ὅτι δὲν ἀποτελεῖ διεξοδικὴ ἀνάλυση τοῦ ζητήματος. Ἐτσι λοιπὸν, ἂν δεχτούμε πὼς ὅλες γενικὰ οἱ ἀναφορικὲς φράσεις ἔχουν καὶ τὴν πλευρὰ τοῦ νοήματος καὶ τὴν πλευρὰ τῆς ἀναφορᾶς, οἱ περιπτώσεις ὅπου δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἀναφορὰ δημιουργοῦν δυσκολίες, εἴτε ὑποθέσουμε πὼς πράγματι ὑπάρχει μιὰ ἀναφορὰ εἴτε ὑποθέσουμε πὼς πράγματι δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀναφορὰ.

Ὁ ἔλεγχος μιᾶς λογικῆς θεωρίας μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ κριτήριον τὴν ἱκανότητά της νὰ ἀντιμετωπίζει δυσκολίες (puzzles)· καὶ εἶναι σωστὴ τακτικὴ, ὅταν καταπιανόμεστε μὲ τὴ λογικὴ, νὰ φέρνουνε στὸ νοῦ μας ὅσο γίνεται περισσότερα προβλήματα, γιὰτὶ αὐτὰ ἐξυπηρετοῦν τὸν ἴδιο περίπου σκοπὸ πού ἐξυπηρετοῦν τὰ πειράματα στὴν φυσικὴ ἐπιστήμη. Θὰ ἐκθέσω λοιπὸν τρεῖς δυσκολίες πού κάθε θεωρία τῆς ἀναφορᾶς ὀφείλει νὰ μπορεῖ νὰ τὶς

λύσει· κατόπι νά δείξω ότι ή θεωρία πού προτείνω άποτελεί λύση τους.

(1) "Αν τὸ α ταυτίζεται με τὸ β , ὅτιδήποτε ἀληθεύει γιὰ τὸ ἓνα ἀληθεύει καί γιὰ τὸ ἄλλο· καί, σὲ κάθε πρόταση, τὸ ἓνα μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει τὸ ἄλλο χωρὶς νά μεταβληθεῖ ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος τῆς πρότασης. Ὁ Γεώργιος IV ἠθέλε νά ξέρει ἂν συγγραφέας τοῦ *Waverley* ἦταν ὁ Σκώτ· καί στὴν πραγματικότητα ὁ Σκώτ ἦταν ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*. Μποροῦμε λοιπὸν νά ἀντικαταστήσουμε τὸ ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley* με τὸ Σκώτ καί, ἀπὸ αὐτὸ νά ἀποδείξουμε πὼς ὁ Γεώργιος IV ἠθέλε νά ξέρει ἂν ὁ Σκώτ ἦταν ὁ Σκώτ. Ὡστόσο δύσκολα μποροῦμε νά ἀποδώσουμε στὸν πρῶτο τζέντελμαν τῆς Εὐρώπης ἓνα ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ταυτότητας.

(2) Σύμφωνα με τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀποκλειόμενου τρίτου, πρέπει νά ἀληθεύει εἴτε ἡ 'Α εἶναι Β' εἴτε ἡ 'Α δὲν εἶναι Β'. Κατὰ συνέπεια πρέπει νά ἀληθεύει εἴτε πὼς 'ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Γαλλίας εἶναι φαλακρός', εἴτε πὼς 'ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Γαλλίας δὲν εἶναι φαλακρός'. Ὡστόσο ἂν ἀπαριθμήσουμε τὰ πράγματα πού εἶναι φαλακρά, καί κατόπι, αὐτὰ πού δὲν εἶναι φαλακρά, δὲν θά βροῦμε τὸν τωρινὸ βασιλιά τῆς Γαλλίας σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς δυὸ καταλόγους. Οἱ ἐγγελιανοί, πού λατρεύουν τὴ σύνθεση, πιθανὸν νά βγάλουν τὸ συμπέρασμα πὼς φοράει περούκα.

(3) "Ας θεωρήσουμε τὴν πρόταση ' τὸ Α διαφέρει ἀπὸ τὸ Β'. "Αν αὐτὴ ἀληθεύει, ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ Α καί Β, καί αὐτὸ τὸ γεγονὸς μπορεῖ νά τὸ ἐκφράσουμε με τὴ μορφή 'ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ Α καί στὸ Β ἔχει ὑπόσταση'. Ἀλλὰ ἂν εἶναι ψευδὲς ὅτι τὸ Α διαφέρει ἀπὸ τὸ Β, τότε δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ Α καί Β καί τὸ γεγονὸς αὐτὸ μποροῦμε νά τὸ ἐκφράσουμε με τὴ μορφή 'ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ Α καί στὸ Β δὲν ἔχει ὑπόσταση'. Ἀλλὰ πὼς γίνεται ἓνα μὴ-δὲν νά εἶναι ὑποκείμενο μιᾶς πρότασης; "Αν τὸ «εἶμαι» θεωρηθεῖ πὼς βεβαιώνει τὴν ὑπόσταση ἢ τὸ εἶναι,¹⁸ καί ὄχι τὴν ὑπαρξή, τότε ἡ 'Νοῶ, ἄρα εἶμαι' δὲν εἶναι πιὸ προφανὲς ἀπὸ τὴν 'Εἶμαι τὸ ὑποκείμενο μιᾶς πρότασης, ἄρα εἶμαι'. Πρέπει λοιπὸν, καθὼς φαίνεται, κάθε φορά πού ἀρνούμαστε τὸ εἶναι σὲ κάτι, νά πέφτουμε σὲ ἀντίφαση· ἀλλὰ, μιλώντας γιὰ τὸν Meinong, εἶδαμε πὼς καί ἂν ἀκόμα δεχόμαστε τὸ εἶναι, ὀδηγούμαστε καμιά φορά, στὴν ἀντίφαση. Ἔτσι ἂν τὸ Α καί τὸ Β δὲν διαφέρουν, φαίνεται ἐξίσου ἀδύνατο νά ὑποθέσουμε εἴτε πὼς ὑπάρχει ἓνα ἀντικείμενο ὅπως 'ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ Α καί στὸ Β' εἴτε πὼς δὲν ὑπάρχει τέτοιο ἀντικείμενο.

Ἡ σχέση τοῦ νοήματος πρὸς τὴν ἀναφορὰ συνεπάγεται μερικὲς πολὺ περίεργες δυσκολίες πού, ἀπὸ μόνες τους, φαίνεται νά φτάνουν γιὰ νά ἀποδειχτεῖ πὼς ἡ θεωρία πού ὀδηγεῖ σὲ τέτοιες δυσκολίες πρέπει νά εἶναι λαθεμένη.

Ὅταν θέλουμε νά μιλήσουμε γιὰ τὸ νόημα μιᾶς ἀναφορικῆς φράσης, σὲ ἀντιδιαστολὴ με τὴν ἀναφορὰ τῆς, ὁ φυσικὸς τρόπος εἶναι νά βάλουμε μονὰ ἀνωφερῆ εἰσαγωγικά. Λέμε:

18. Χρησιμοποιῶ τοὺς δυὸ ὄρους ὡς ἰσοδύναμους.

Τὸ κέντρο μάζας τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος εἶναι ἓνα σημεῖο, ὄχι ἓνα σύνθετο ποῦ ὑποσημαίνει.

Ἐπιπλέον, τὸ κέντρο μάζας τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος εἶναι ἓνα σύνθετο ποῦ ὑποσημαίνει, ὄχι ἓνα σημεῖο.

Ἡ ἀκόμη:

Ἡ πρώτη ἀράδα τῆς Ἑλεγείας τοῦ Gray δηλώνει μιὰ πρόταση.

Ἡ πρώτη ἀράδα τῆς Ἑλεγείας τοῦ Gray δὲν δηλώνει μιὰ πρόταση.

Ὡστε λοιπὸν γιὰ κάθε ἀναφορικὴ φράση, ἂς ποῦμε τὴν K, θέλουμε νὰ ἐξετάσουμε τὴ σχέση ποῦ ἔχουν τὰ K καὶ 'K' — ὅπου ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δυὸ εἶναι τέτοια ὅπως τὴ δείχνουν τὰ παραπάνω παραδείγματα.

Ἀρχίζουμε, λέγοντας πὼς ὅταν ἐμφανίζεται τὸ K τότε μιλάμε γιὰ τὴν ἀναφορά, ἐνῶ ὅταν ἐμφανίζεται τὸ 'K' τότε πρόκειται γιὰ τὸ νόημα. Ὅμως ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ νόημα καὶ στὴν ἀναφορά δὲν εἶναι μονάχα ἡ γλωσσικὴ (linguistic) σχέση μέσα ἀπὸ τὴ φράση: πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ μιὰ λογικὴ σχέση ποῦ ἐκφράζουμε λέγοντας πὼς τὸ νόημα ὑποσημαίνει τὴν ἀναφορά. Ἀλλὰ ἡ δυσκολία ποῦ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουμε εἶναι πὼς δὲν μπορούμε νὰ πετύχουμε καὶ τὰ δυὸ μαζί: νὰ διατηρήσουμε τὴ συνάφεια τοῦ νοήματος μὲ τὴν ἀναφορά καὶ συνάμα νὰ ἀποφύγουμε τὰ δυὸ νὰ εἶναι ἓνα πράγμα. Ἄλλη δυσκολία εἶναι πὼς δὲν μπορούμε νὰ φτάσουμε στὸ νόημα χωρὶς νὰ περάσουμε ἀπὸ ἀναφορικὲς φράσεις. Τοῦτο συμβαίνει γιὰ τὸν ἀκόλουθο λόγο.

Ἡ ἴδια φράση K πρέπει νὰ ἔχει καὶ νόημα καὶ ἀναφορά. Ἀλλὰ ἂν μιλήσουμε γιὰ τὸ νόημα τῆς K', τοῦτο μᾶς δίνει τὸ νόημα τῆς ἀναφορᾶς (ἂν ὑπάρχει). Τὸ νόημα τῆς πρώτης ἀράδας τῆς Ἑλεγείας τοῦ Gray εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νόημα τῆς «The curfew tolls the knell of parting day»¹⁹ ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νόημα τῆς «πρώτης ἀράδας τῆς Ἑλεγείας τοῦ Gray». Ἐτσι γιὰ νὰ ἔχουμε τὸ νόημα ποῦ θέλουμε, πρέπει νὰ μιλάμε ὄχι γιὰ τὸ νόημα τῆς K' ἀλλὰ γιὰ τὸ νόημα τῆς «K» ποῦ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἴδια τὴν 'K'. Παρόμοια, ἡ ἀναφορά τῆς K', δὲν σημαίνει τὴν ἀναφορά ποῦ ζητοῦμε, ἀλλὰ κάτι ποῦ, ἂν ἔχει κάποια ἀναφορά, συμπίπτει μὲ ἐκεῖνο ποῦ ὑποσημαίνει ἡ ἀναφορά ποῦ ζητοῦμε. Γιὰ παράδειγμα, ἔστω 'K' ἢ: τὸ σύνθετο ποῦ ὑποσημαίνει καὶ ποῦ περιέχεται στὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποῦ δόθηκαν πρὶν ἀνω. Τότε:

K = ἡ πρώτη ἀράδα τῆς Ἑλεγείας τοῦ Gray, καὶ

ἀναφορά τοῦ K = The curfew tolls the knell of parting day.

Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποῦ ἐννοοῦσαμε νὰ ἔχουμε ὡς ἀναφορά ἦταν ἡ πρώτη ἀράδα τῆς Ἑλεγείας τοῦ Gray. Ἐτσι λοιπὸν δὲν πετύχαμε νὰ ἔχουμε ἐκεῖνο ποῦ θέλαμε.

19. Δὲν μπορῶ νὰ τὸ μεταφράσω στὰ ἑλληνικά. Πολὺ πρόχειρα: «τὸ ἑσπερινὸ καμπάνισμα νεκροσημαίνει τὴ μέρα ποῦ φεύγει» [ΣτΜ].

Τῇ δυσκολίᾳ νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ νόημα ἑνὸς σύνθετου ποὺ ὑποσημαίνει μποροῦμε νὰ τὴν ἐκθέσουμε μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: Μόλις βάλουμε τὸ σύνθετο ποὺ ὑποσημαίνει μέσα σὲ μιὰ πρόταση, ἢ πρόταση ἀφορᾷ τὴν ἀναφορά, καὶ ἂν κατασκευάσουμε μιὰ πρόταση στὴν ὁποία τὸ ὑποκείμενο εἶναι ἡ φράση 'τὸ νόημα τῆς Κ', τότε ὑποκείμενο τῆς πρότασης εἶναι τὸ νόημα (ἂν ὑπάρχει) τῆς ἀναφορᾶς — πράγμα ποὺ δὲν ἦταν στὴν πρόθεσή μας. Αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ λέμε πὼς ὅταν διακρίνουμε τὸ νόημα ἀπὸ τὴν ἀναφορά, ἐκεῖνο μὲ τὸ ὁποῖο ἔχουμε νὰ κάνουμε εἶναι τὸ νόημα: τὸ νόημα ἔχει ἀναφορά καὶ εἶναι ἓνα σύνθετο· καὶ δὲν ὑπάρχει κάτι ξεχωριστὸ ἀπὸ τὸ νόημα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ὀνομάζεται τὸ σύνθετο καὶ νὰ λέμε γιὰ τοῦτο πὼς ἔχει καὶ νόημα καὶ ἀναφορά. Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη ποὺ συζητοῦμε, ἡ σωστὴ ἔκφραση εἶναι πὼς μερικὰ νοήματα ἔχουν ἀναφορές.

Αὐτὸ δείχνει ἀκόμα πιὸ καθαρὰ τῇ δυσκολίᾳ ποὺ συναντοῦμε ὅταν μιλάμε γιὰ νοήματα. Γιατὶ ἂν λ.χ. Κ εἶναι τὸ σύνθετο, τότε πρέπει νὰ ποῦμε πὼς τὸ Κ εἶναι τὸ νόημα τοῦ σύνθετου. Ὡστόσο, κάθε φορά ποὺ βρίσκουμε τὸ Κ χωρὶς εἰσαγωγικά, ἐκεῖνο ποὺ λέγεται δὲν ἰσχύει γιὰ τὸ νόημα ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀναφορά, ὅπως συμβαίνει ὅταν λέμε: Τὸ κέντρο μάζας τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος εἶναι ἓνα σημεῖο. Ἔτσι γιὰ νὰ μιλάμε γιὰ τὸ ἴδιο τὸ Κ, δηλαδὴ νὰ ἐκφέρουμε μιὰ πρόταση σχετικὴ μὲ τὸ νόημα, τὸ ὑποκείμενο δὲν πρέπει νὰ εἶναι τὸ Κ, ἀλλὰ κάτι ποὺ ὑποσημαίνει τὸ Κ. Ἔτσι ἐκεῖνο ποὺ χρησιμοποιοῦμε ὅταν θέλουμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ νόημα — δηλαδὴ τὸ 'Κ' —, πρέπει νὰ εἶναι ὄχι τὸ νόημα, ἀλλὰ κάτι ποὺ ὑποσημαίνει τὸ νόημα. Καὶ τὸ Κ δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἓνα συστατικὸ αὐτοῦ τοῦ σύνθετου (ὅπως εἶναι συστατικὸ τῆς φράσης 'τὸ νόημα τοῦ Κ'): γιατί ἂν τὸ Κ βρίσκεται στὸ σύνθετο, δὲν εἶναι τὸ νόημά του ποὺ βρίσκεται σ' αὐτό, ἀλλὰ ἡ ἀναφορά του, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀνάστροφος δρόμος ἀπὸ τὴν ἀναφορά στὸ νόημα, γιατί κάθε ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ ὑποσημανθεῖ ἀπὸ ἄπειρο ἀριθμὸ διαφορετικῶν ἀναφορικῶν φράσεων.

Τὰ 'Κ' καὶ Κ μοιάζουν νὰ εἶναι διαφορετικὲς ὀντότητες, τέτοιες ποὺ τὸ 'Κ' νὰ ὑποσημαίνει τὸ Κ. Αὐτὸ ὅμως δὲν φτάνει ὡς ἐξήγηση γιατί διόλου δὲν φωτίζει τὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ Κ καὶ 'Κ'. Λοιπὸν ποῦ πρέπει νὰ ψάξουμε τὸ σύνθετο 'Κ' ποὺ θὰ ὑποσημαίνει τὸ Κ; Καὶ ἀκόμη, ὅταν τὸ Κ ὑπάρχει σὲ μιὰ πρόταση δὲν εἶναι μονάχα ἡ ἀναφορά ποὺ ὑπάρχει σ' αὐτὴν (ὅπως θὰ δοῦμε στὴν ἐρχόμενη παράγραφο): ὥστόσο σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη ποὺ συζητοῦμε, τὸ Κ εἶναι μονάχα ἡ ἀναφορά, ἀφοῦ τὸ νόημα περιορίζεται μονάχα στὸ 'Κ'. Αὐτὸ εἶναι ἀνυπέρβλητη δυσκολία ποὺ ὀδηγáει στὸ συμπέρασμα, πὼς ὅλο γενικὰ τὸ θέμα τῆς διάκρισης ἀνάμεσα στὸ νόημα καὶ στὴν ἀναφορά ἔχει παρανοηθεῖ.

Πὼς τὸ νόημα δὲν εἶναι ἀμελητέο ὅταν μιὰ ἀναφορικὴ φράση ἀπαντᾷ σὲ μιὰ πρόταση, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ δυσκολία (puzzle) γιὰ τὸν συγγραφέα τοῦ *Waverley*. Ἡ πρόταση 'ὁ Σκῶτ ἦταν ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*' ἔχει μιὰν ἰδιότητα ποὺ δὲν τὴν ἔχει ἡ πρόταση 'ὁ Σκῶτ ἦταν ὁ Σκῶτ', δηλαδὴ τὴν ἰδιότητα ὁ Γεώργιος IV νὰ θέλει νὰ ξέρει ἂν ἦταν ἀληθινή. Οἱ δύο προ-

τάσεις δὲν ταυτίζονται λοιπόν· ἄρα ἀπὸ τὴν ἄποψη ποὺ δέχεται αὐτὴ τὴ διάκριση, βγαίνει πὼς τὸ νόημα τῆς ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley* πρέπει νὰ ἔχει τὸ ἴδιο βᾶρος ὅσο καὶ ἡ ἀναφορὰ τῆς. Ὡστόσο, ὅπως εἶδαμε, ἐφόσον ἐξακολουθοῦμε νὰ δεχόμαστε αὐτὴ τὴν ἄποψη, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποστηρίζουμε πὼς πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη μας μόνο τὴν ἀναφορὰ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἄποψη ποὺ συζητήσαμε πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ.

Μένει λοιπόν νὰ δείξουμε μὲ ποιὸ τρόπο ἡ θεωρία ποὺ ἐξηγήσαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου τούτου, λύνει ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζονται.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη ποὺ προτείνω, ἡ ἀναφορική φράση εἶναι οὐσιαστικά μέρος τῆς πρότασης (sentence) καὶ δὲν ἔχει σημασία ἀπὸ μόνη τῆς — σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὸ ποὺ συμβαίνει μὲ τὶς περισσότερες λέξεις —. "Ἄν πῶ ὁ Σκῶτ ἦταν ἄνθρωπος", αὐτὸ εἶναι μιὰ δήλωση τῆς μορφῆς ὁ x ἦταν ἄνθρωπος' καὶ ἔχει γιὰ ὑποκείμενό τῆς τὸ ὁ Σκῶτ'. "Ἄν ὅμως πῶ ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley* ἦταν ἄνθρωπος", αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ πρόταση τῆς μορφῆς ὁ x ἦταν ἄνθρωπος' καὶ δὲν ἔχει γιὰ ὑποκείμενο τὸ ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*'. "Ἄν ἐπιβραχύνουμε ἐκεῖνο ποὺ εἶπαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου,²⁰ μπορούμε, στὴ θέση τοῦ ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*', νὰ βάλουμε: 'Μιὰ καὶ μόνη ὄντοτητα ἔγραψε τὸ *Waverley*, καὶ αὐτὴ ἦταν ἄνθρωπος'. (Αὐτὸ δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἐννοοῦμε μὲ τὴν προγενέστερη διατύπωση, ἀλλὰ διευκολύνει τὴν ἐκθεση). Γενικεύοντας, ἂν ὑποθέσουμε πὼς θέλαμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley* εἶχε τὴν ιδιότητα φ, ἐκεῖνο ποὺ θέμε νὰ ποῦμε ἰσοδυναμεῖ μὲ 'Μιὰ καὶ μόνη ὄντοτητα ἔγραψε τὸ *Waverley* καὶ αὐτὴ εἶχε τὴν ιδιότητα φ'.

Τώρα λοιπόν ἡ ἀναφορὰ ἐξηγεῖται μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. "Ἄν κάθε πρόταση ὅπου ἀπαντᾷ ἡ φράση ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*', τὴν ἐξηγήσουμε ὅπως κάναμε πρὸ πάνω, ἡ πρόταση ὁ Σκῶτ ἦταν ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley* (δηλαδὴ ὁ Σκῶτ ταυτιζόταν μὲ τὸν συγγραφέα τοῦ *Waverley*) γίνεται: 'Μιὰ καὶ μόνη ὄντοτητα ἔγραψε τὸ *Waverley* καὶ ὁ Σκῶτ ταυτιζόταν μὲ αὐτὴν'. "Ἡ, ἂν ξαναγυρίσουμε στὴν ἐντελῶς ρητὴ μορφή: 'Δὲν εἶναι πάντοτε ψευδὲς γιὰ τὸν x πὼς ὁ x ἔγραψε τὸ *Waverley*, [καὶ] πὼς εἶναι πάντα ἀληθὲς γιὰ τὸν y πὼς ἂν ὁ y ἔγραψε τὸ *Waverley* ὁ y ταυτίζεται μὲ τὸν x, καὶ πὼς ὁ Σκῶτ ταυτίζεται μὲ τὸν x'. "Ἄν λοιπόν ἡ 'K' εἶναι μιὰ ἀναφορική φράση, μπορεῖ νὰ τύχει νὰ ὑπάρχει μιὰ ὄντοτητα x (δὲν γίνεται νὰ ὑπάρχουν περισσότερες) γιὰ τὴν ὁποία ἀληθεύει ἡ πρόταση ὁ x ταυτίζεται μὲ τὸ K' (ἡ πρόταση ἐρμηνεύεται ὅπως ἐγινε πρὸ πάνω). Μποροῦμε τότε νὰ ποῦμε πὼς ἡ ὄντοτητα x εἶναι ἡ ἀναφορὰ τῆς φράσης 'K'. "Ἐτσι ὁ Σκῶτ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τῆς ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*'. Τὸ 'K' μὲ τὰ μονὰ ἀνωφερῆ εἰσαγωγικά θὰ εἶναι μόνο ἡ φράση, καὶ ὄχι κάτι ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ὀνομάσει νόημα. "Ἡ φράση *per se* δὲν ἔχει νόημα, γιὰτὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς πρότασης στὴν ὁποία ἐμφανιζόταν δὲν τὴν περιέχει πιά, τώρα ποὺ ἀναλύθηκε.

Μποροῦμε τώρα νὰ διαπιστώσουμε πὼς ἡ λύση τῆς δυσκολίας σχετικὰ

20. Βλέπε σελίδα 228 πρὸ πάνω [ΣτΜ].

μέ την περιέργεια του Γεωργίου IV είναι πολύ άπλή. 'Η πρόταση 'ό Σκώτ ήταν ό συγγραφέας του *Waverley*' (τήν άσυντόμευτη μορφή της τή γράψαμε στη προηγούμενη παράγραφο), δέν περιέχει κανένα συστατικό όπως τό 'ό συγγραφέας του *Waverley*', πού στη θέση του νά μπορεί νά μπει τό 'ό Σκώτ'. Τουτό δέν ανατρέπει την αλήθεια τών συνεπαγωγών (inferences) πού είναι αποτέλεσμα τής άπλής ρηματικής αντικατάστασης του 'ό συγγραφέας του *Waverley*' μέ τό 'Σκώτ', φτάνει μόνο ή φράση 'ό συγγραφέας του *Waverley*' νά παρουσιάζεται στην πρόταση πού μελετάμε μέ αυτόν πού αποκαλώ *πρωτεύοντα* τρόπο. Για τις αναφορικές φράσεις υπάρχει ή ακόλουθη διαφορά ανάμεσα στην πρωτεύουσα εμφάνιση σε μιá πρόταση και στην δευτερεύουσα εμφάνιση.

"Όταν λέμε: 'ό Γεώργιος IV ήθελε νά ξέρει τó τάδε' ή 'τό τάδε είναι έκπληκτικό' ή 'τό τάδε είναι αλήθές' κτλ., τó 'τό τάδε' πρέπει νά είναι μιá πρόταση. Τώρα ός υποθέσουμε πώς 'τό τάδε' περιέχει μιάν αναφορική φράση. Μπορούμε ή νά απαλείψουμε αυτή την αναφορική φράση από την έξαρτημένη πρόταση 'τό τάδε', ή νά την απαλείψουμε από όλόκληρη την πρόταση στην όποία τó 'τό τάδε' είναι ένα άπλό συστατικό. 'Ανάλογα μέ αυτό πού θά κάνουμε, προκύπτουν διαφορετικές προτάσεις. 'Έχω ακούσει πώς υπήρχε ένας μυγιάγγιχτος ιδιοκτήτης μιás θαλαμηγού. 'Ένας μουσαφίρης, βλέποντας τή θαλαμηγό, τού λέει: 'Νόμιζα πώς τó γιότ σου είναι μεγαλύτερο άπ' ό,τι είναι'. 'Ο ιδιοκτήτης άπάντησε: "'Όχι, τó γιότ μου δέν είναι μεγαλύτερο άπό ό,τι είναι'. 'Εκείνο πού ό μουσαφίρης έννοοοσε ήταν: 'Οί διαστάσεις πού νόμιζα πώς έχει τó γιότ σου είναι μεγαλύτερες άπό τις διαστάσεις πού έχει'. Τό νόημα πού άποδόθηκε στα λόγια του είναι: 'Νόμιζα πώς οί διαστάσεις τού γιότ σου είναι μεγαλύτερες άπό τις διαστάσεις τού γιότ σου'. Καί, για νά γυρίσουμε στον Γεώργιο IV και στο *Waverley*, όταν λέμε: 'ό Γεώργιος IV ήθελε νά ξέρει άν ό Σκώτ ήταν εκείνος πού έγραψε τó *Waverley*', κανονικά έννοοομε 'ό Γεώργιος IV ήθελε νά ξέρει άν ένας και μόνο άνθρωπος έγραψε τó *Waverley* και άν αυτός ό άνθρωπος ήταν ό Σκώτ'. Μπορούμε όμως και νά έννοοομε: "'Ένας και μόνο άνθρωπος έγραψε τó *Waverley* και ό Γεώργιος IV ήθελε νά ξέρει άν αυτός ό άνθρωπος ήταν ό Σκώτ'. Στην τελευταία περίπτωση, ή φράση 'εκείνος πού έγραψε τó *Waverley*', περιέχεται μέ *πρωτεύοντα* τρόπο· στην προηγούμενη, μέ *δευτερεύοντα* τρόπο. 'Η τελευταία μπορεί νά διατυπωθεί και έτσι: 'ό Γεώργιος IV ήθελε νά ξέρει, σχετικά μέ τόν άνθρωπο πού στην πραγματικότητα έγραψε τó *Waverley*, άν αυτός ήταν ό Σκώτ'. Αυτό θά ήταν αλήθεια λ.χ. άν ό Γεώργιος IV είχε δεί τόν Σκώτ άπό μακριά και είχε ρωτήσει: 'Αυτός είναι ό Σκώτ;' Μπορούμε νά όρίσουμε την *δευτερεύουσα* εμφάνιση μιás αναφορικής φράσης λέγοντας πώς στην περίπτωση αυτή, ή φράση εμφανίζεται σε μιá πρόταση πού είναι μονάχα ένα συστατικό τής πρότασης πού εξετάζουμε και πώς ή αντικατάσταση τής αναφορικής φράσης πρέπει νά γίνει μόνο μέσα στην ρ, όχι σ' όλόκληρη τή πρόταση για την όποία μιλάμε. Στην [τρέχουσα] γλώσσα είναι δύσ-

κολο νά αποφύγει κανείς τή σύγχυση ανάμεσα σέ πρωτεύουσα και δευτερεύουσα εμφάνιση· αλλά δέν βλάπτει νά φυλαγομάστε από αὐτήν. Στή συμβολική λογική εἶναι βέβαια εὐκολο νά αποφύγει κανείς τή σύγχυση.

Τό νά ξεχωρίζουμε τήν πρωτεύουσα ἀπό τή δευτερεύουσα εμφάνιση μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀπαντήσουμε στοῦ ἐρώτημα ἂν ὁ τωρινός βασιλιάς τῆς Γαλλίας εἶναι φαλακρός ἢ ὄχι· καί, γενικά, στοῦ ῥώτημα σχετικά μέ τή λογική ὑπόσταση τῶν ἀναφορικῶν φράσεων πού δέν ἔχουν ἀναφορά. "Ἄν 'Κ' εἶναι μιᾶ ἀναφορική φράση, ἄς ποῦμε ἢ 'ὁ ὄρος πού ἔχει τήν ιδιότητα *F*", τότε

'ὁ Κ ἔχει τήν ιδιότητα *φ*' σημαίνει 'ἕνας καί μόνο ἕνας ὄρος ἔχει τήν ιδιότητα *F*' καί αὐτός ἔχει τήν ιδιότητα *φ*'.²¹

"Ἄν λοιπόν ἡ ιδιότητα *F* δέν ἀνήκει σέ κανέναν ὄρο ἢ ἂν ἀνήκει σέ περισσότερους ἀπό ἕναν ὄρους, συνάγεται πῶς γιά ὅλες τίς τιμές τῆς *φ*, ἢ 'ὁ Κ ἔχει τήν ιδιότητα *φ*' εἶναι ψευδής. "Ἐτσι λοιπόν ἡ πρόταση 'ὁ τωρινός βασιλιάς τῆς Γαλλίας εἶναι φαλακρός' εἶναι ἀσφαλῶς ψευδής· καί ἡ πρόταση 'ὁ τωρινός βασιλιάς τῆς Γαλλίας δέν εἶναι φαλακρός' εἶναι ψευδής ἂν σημαίνει:

"Υπάρχει μιᾶ ὄντοτητα πού εἶναι τώρα βασιλιάς τῆς Γαλλίας καί [αὐτός] δέν εἶναι φαλακρός",

ἀλλά ἀληθῆς ἂν σημαίνει:

'Εἶναι ψευδές πῶς ὑπάρχει μιᾶ ὄντοτητα πού εἶναι τώρα βασιλιάς τῆς Γαλλίας καί [αὐτός] εἶναι φαλακρός'.

Μέ ἄλλα λόγια, ἢ 'ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας δέν εἶναι φαλακρός', εἶναι ψευδής ἂν ἡ εμφάνιση τῆς φράσης 'ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας' εἶναι *πρωτεύουσα*, καί ἀληθῆς ἂν αὐτή εἶναι *δευτερεύουσα*. "Ἐτσι ὅλες οἱ προτάσεις στίς ὁποῖες ἡ φράση 'ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας' ἐμφανίζεται μέ πρωτεύοντα τρόπο εἶναι ψευδεῖς· οἱ ἀρνήσεις αὐτῶν τῶν προτάσεων εἶναι ἀληθεῖς, ἀλλά σ' αὐτές ἡ φράση 'ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας' ἀπαντᾷ μέ δευτερεύοντα τρόπο. Καί ἔτσι γλυτώνουμε ἀπό τὸ συμπέρασμα πῶς ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας φοράει περούκα.

Μποροῦμε τώρα νά δοῦμε πῶς εἶναι δυνατὸ νά ἀρνηθοῦμε ὅτι ὑπάρχει κάποιο ἀντικείμενο ὅπως ἡ διαφορά ανάμεσα στοῦ Α καί στοῦ Β στήν περίπτωση ὅπου τὰ Α καί Β δέν διαφέρουν καθόλου. "Ἄν τὰ Α καί Β διαφέρουν τότε ὑπάρχει ἕνα καί μόνο ὄν *x* τέτοιο ὥστε ἢ 'τὸ *x* εἶναι ἡ διαφορά ανάμεσα στοῦ Α καί στοῦ Β' νά εἶναι ἀληθῆς πρόταση· ἂν τὰ Α καί Β δέν διαφέρουν, τότε δέν ὑπάρχει τέτοιο ὄν. Σύμφωνα λοιπόν μέ τήν ἔννοια τῆς ἀναφοράς πού μόλις ἐξηγήσαμε, ἡ φράση 'ἡ διαφορά ανάμεσα στοῦ Α καί στοῦ Β' ἔχει μιᾶν ἀναφορά ὅταν τὰ Α καί Β διαφέρουν, καί μόνο τότε. Αὐτὸ ἰσχύει

21. Τούτη εἶναι ἡ συνοπτική ἐρμηνεία, ὄχι ἡ ἀστυρή.

γενικά και για τις αληθείς και για τις ψευδείς προτάσεις. "Αν ή 'αΣb' συμβολίζει την 'α έχει τη σχέση Σ με b', τότε όταν ή αΣb είναι αληθής, υπάρχει μιὰ οντότητα όπως ή σχέση Σ ανάμεσα στα a και b· αν ή αΣb είναι ψευδής, δεν υπάρχει τέτοια οντότητα. Μ' αυτό τον τρόπο, από κάθε πρόταση μπορούμε να βγάλουμε μιάν αναφορική φράση· αυτή ή φράση υποσημαίνει μιάν οντότητα αν ή πρόταση είναι αληθής, και δεν υποσημαίνει μιάν οντότητα αν ή πρόταση είναι ψευδής. Λόγου χάρι, είναι αλήθεια (τουλάχιστο, θα υποθέσουμε πώς είναι) ότι ή γη περιφέρεται γύρω από τον ήλιο και ψευδος πώς ό ήλιος περιφέρεται γύρω από τη γη· κατά συνέπεια ή φράση 'ή περιφορά τής γης γύρω από τον ήλιο' υποσημαίνει ένα όν, ενώ ή φράση 'ή περιφορά του ήλιου γύρω από τη γη' δεν υποσημαίνει ένα όν.²²

Τώρα μπορούμε να καταπιαστούμε με δλόκληρο τον χώρο των μη-όντοτήτων όπως 'τό κυκλικό τετράγωνο', 'ό πρώτος ζυγός αριθμός που δεν είναι τό 2', 'ό 'Απόλλων', 'ό 'Αμπλετ', κτλ. "Όλες τους είναι αναφορικές φράσεις που δεν έχουν αναφορά. Μιὰ πρόταση σχετική με τον 'Απόλλωνα σημαίνει εκείνο που λαβαίνουμε αν σ' αυτήν αντικαταστήσουμε τό "Απόλλων' με τη σημασία του που βρίσκουμε στο κλασικό λεξικό (λ.χ. 'ό γιός του ήλιου'). "Όλες οι προτάσεις όπου άπαντά ό 'Απόλλων πρέπει να έρμηνευτούν σύμφωνα με τους παραπάνω κανόνες για τις αναφορικές φράσεις. "Αν ή παρουσία του "Απόλλων' είναι πρωτεύουσα, τότε ή πρόταση που τό περιέχει είναι ψευδής· αν δευτερεύουσα, τότε ή πρόταση μπορεί και να είναι αληθής. "Ετσι λοιπόν ή πρόταση 'Τό κυκλικό τετράγωνο είναι κυκλικό' σημαίνει 'υπάρχει μιὰ και μόνη οντότητα x που είναι κυκλική και τετράγωνη, και ή οντότητα αυτή είναι κυκλική'· ή πρόταση αυτή είναι ψευδής και όχι, όπως υποστηρίζει ό Meinong, αληθής. 'Η 'Τό "Ον που έχει την ύψιστη τελειότητα έχει όλες τις τελειότητες· ή ύπαρξη είναι μιὰ τελειότητα· άρα τό "Ον που έχει την ύψιστη τελειότητα υπάρχει', γίνεται:

"Υπάρχει μιὰ και μόνη οντότητα x που έχει την ύψιστη τελειότητα· αυτή έχει όλες τις τελειότητες· ή ύπαρξη είναι μιὰ τελειότητα· άρα αυτή ή οντότητα υπάρχει'. "Ως άποδειξη, αυτή δεν ευστοχεί γιατί δεν έχουμε άποδειξη για την προκειμένη: 'υπάρχει μιὰ και μόνη οντότητα που έχει την ύψιστη τελειότητα'.²³

Ό κ. MacColl (στο *Mind*, N.S., αριθμός 54 και πάλι στον άρ. 55, σελ

22. Οι προτάσεις από τις όποτες παράγονται τέτοιες οντότητες δεν ταυτίζονται μήτε με αυτές τις οντότητες μήτε με τις προτάσεις [οί όποτες άποφαίνονται] ότι αυτές οι οντότητες υπάρχουν.

23. Τό έπιχείρημα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να άποδειχτεί — και όρθά — πώς υπάρχουν όλα τα μέλη τής κλάσης των όντων που έχουν την ύψιστη τελειότητα· και μπορεί άκόμη ν' άποδείξει κανένας τυπικά πώς αυτή ή κλάση δεν μπορεί να έχει περισσότερα από ένα μέλη. "Αλλά αν πάρουμε τον όρισμό τής τελειότητας ως κατοχής όλων των θετικών κατηγορημάτων, μπορούμε να άποδείξουμε, σχεδόν έξίσου τυπικά, πώς αυτή ή κλάση δεν έχει κανένα μέλος.

401) θεωρεί πώς τὰ ἐπιμέρους εἶναι δυὸ λογιῶν: πραγματικὰ καὶ μὴ-πραγματικὰ: κατὰ συνέπεια ὀρίζει τὴν κενὴ κλάση ὡς τὴν κλάση ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅλα τὰ μὴ-πραγματικὰ ἐπιμέρους. Δέχεται, δηλαδή, πὼς φράσεις ὅπως ἡ 'ὁ τωρινὸς βασιλιάς τῆς Γαλλίας', μολονότι δὲν ὑποσημαίνουν ἕνα πραγματικὸ ἐπιμέρους, ὥστόσο ὑποσημαίνουν ἕνα μὴ-πραγματικὸ ἐπιμέρους. Αὐτὴ οὐσιαστικά, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Meinong — καὶ εἶδαμε πὼς πρέπει νὰ τὴν ἀπορρίψουμε γιατί ἀντιβαίνει στὴν ἀρχὴ τῆς μὴ-ἀντίφασης. Μὲ τὴ θεωρία ποῦ προτείνουμε γιὰ τὴν ἀναφορά, εἴμαστε σὲ θέση νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς δὲν ὑπάρχουν μὴ-πραγματικὰ ἐπιμέρους. Καὶ ἔτσι ἡ κενὴ κλάση εἶναι ἡ κλάση ποῦ δὲν περιέχει μέλη, ὄχι ἡ κλάση ποῦ περιέχει ὡς μέλη ὅλα τὰ μὴ-πραγματικὰ ἐπιμέρους.

Εἶναι σημαντικό νὰ προσέξουμε τίς συνέπειες τῆς θεωρίας μας γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀρισμῶν ποῦ δίνουμε μὲ τὴ βοήθεια ἀναφορικῶν φράσεων. Στὸ εἶδος αὐτὸ ἀνήκουν οἱ περισσότεροὶ ὀρισμοὶ τῶν Μαθηματικῶν λ.χ. ' $m - n$ σημαίνει τὸν ἀριθμὸ ποῦ, ὅταν προστεθεῖ στὸν n , δίνει ὡς ἀποτέλεσμα τὸν m '. Ἔτσι ὀρίζουμε τὸν $m - n$ ὡς κάτι ποῦ ἔχει τὸ ἴδιο νόημα μὲ μιὰ ἀναφορικὴ φράση. Ἔχουμε ὅμως συμφωνήσει πὼς οἱ ἀναφορικὲς φράσεις δὲν ἔχουν ἀναφορά καθαυτὲς. Ὁ ὀρισμὸς ἔπρεπε λοιπὸν νὰ εἶναι: 'Κάθε πρόταση ποῦ περιέχει τὸν $m - n$ σημαίνει τὴν πρόταση ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ « $m - n$ » μὲ τὸ «ὁ ἀριθμὸς ὁ ὁποῖος ὅταν προστεθεῖ στὸν n δίνει τὸν m »'. Ἡ πρόταση ποῦ προκύπτει ἑρμηνεύεται σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες ποῦ δόθηκαν γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῶν προτάσεων ποῦ στὴ ρηματικὴ τους διατύπωση περιέχουν ἀναφορικὲς φράσεις. Στὴν περίπτωσι ὅπου τὰ m καὶ n εἶναι τέτοια ὥστε νὰ ὑπάρχει ἕνας καὶ μόνον ἀριθμὸς x ποῦ, ἂν προστεθεῖ στὸν n , δίνει τὸν m , τότε ὑπάρχει ἕνας ἀριθμὸς x μὲ τὸν ὁποῖο μποροῦμε νὰ ἀντικαταστήσουμε τὸ $m - n$ σὲ κάθε πρόταση ποῦ περιέχει τὸ $m - n$ χωρὶς νὰ μεταβληθεῖ ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος τῆς ἀρχικῆς πρότασις. Ἀντίθετα, στίς ἄλλες περιπτώσεις, ὅλες οἱ προτάσεις στίς ὁποῖες τὸ ' $m - n$ ' ἀπαντᾷ μὲ πρωτεύοντα τρόπο, εἶναι ψευδεῖς.

Ἡ παραπάνω θεωρία ἐξηγεῖ καὶ τὴν χρησιμότητα τῆς ταυτότητας. Ἄν ἐξαιρεθοῦν τὰ βιβλία τῆς λογικῆς, κανένας δὲν ἔχει τὴν ὄρεξι νὰ πεῖ πὼς 'x εἶναι x' καὶ ὅμως συχνὰ βεβαιώνουμε τὴν ταυτότητα μὲ μορφὲς ὅπως 'ὁ Σκῶτ ἦταν ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*' ἢ 'σὺ εἶσαι ὁ ἄνθρωπος'. Χωρὶς τὴ βοήθεια τῆς ἔννοιας τῆς ταυτότητας δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ποιὸ εἶναι τὸ νόημα προτάσεων σὰν αὐτὲς, μολονότι βέβαια αὐτὲς δὲν εἶναι μόνο δηλώσεις πὼς ὁ Σκῶτ ταυτίζεται μὲ ἕναν ἄλλο ὄρο, δηλ. μὲ ἐκεῖνον ποῦ ἔγραψε τὸ *Waverley*, ἢ πὼς ἐσὺ ταυτίζεσαι μὲ ἕναν ἄλλο ὄρο, τὸν ἄνθρωπο. Ὁ πιὸ σύντομος τρόπος νὰ ποῦμε τὸ 'ὁ Σκῶτ εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*' φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἀκόλουθος: 'ὁ Σκῶτ ἔγραψε τὸ *Waverley*' καί, εἶναι πάντα ἀληθὲς γιὰ τὸν y , πὼς ἂν ὁ y ἔγραψε τὸ *Waverley*, ὁ y ταυτίζεται μὲ τὸν Σκῶτ'.²⁴ Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ταυτότητα ὑπαισέρχεται στὴν

24. Ὁ Moore παρατήρησε πὼς αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία ἔχει ψεγάδι γιατί τὸ ρῆμα 'γράφω' εἶ-

‘ὁ Σκώτ εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ *Waverley*’· καὶ εἶναι ἐξαιτίας χρήσεων σ αὐτὲς ποὺ ἀξίζει νὰ βεβαιώνουμε τὴν ταυτότητα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα τῆς παραπάνω θεωρίας εἶναι ἀκόλουθο: ὅταν ὑπάρχει κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχουμε ἄμεση πείρα, ἀλλ’ ἀπομονάχα γνώση τοῦ ὀρισμοῦ του ἀπὸ ἀναφορικὲς φράσεις, τότε, στὴν πραγματικότητα, οἱ προτάσεις μὲ τὶς ὁποῖες παρουσιάζουμε αὐτὸ τὸ πράγμα μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς ἀναφορικῆς φράσης, δὲν περιέχουν αὐτὸ τὸ πράγμα συστατικὸ τους, ἀλλὰ ἀντίθετα, περιέχουν τὰ συστατικὰ ποὺ ἐκφράζουν διάφορες λέξεις τῆς ἀναφορικῆς φράσης. Ἐτσι λοιπὸν σὲ κάθε πρόταση ποὺ μπορεῖ νὰ συλλάβει ὁ νοῦς μας (δηλαδὴ ὄχι μόνο προτάσεις γιὰ τὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ κρίνουμε ἂν εἶναι ἀληθινὲς ἢ ψευδεῖς, ἀλλὰ ὅλες τὶς προτάσεις ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ σκεφτεῖ), ὅλα τὰ συστατικὰ εἶναι, στὴν πραγματικότητα, ὄντοτες γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχουμε ἄμεση πείρα. Πράγματα ὅπως ὕλη (μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἀπαντᾷ στὴ Φυσικὴ) καὶ ὁ νοῦς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, μᾶς εἶναι γνωστὰ μόνο ἀπὸ ἀναφορικὲς φράσεις—δηλ. δὲν ἔχουμε ἄμεση πείρα τους, ἀλλὰ μᾶς εἶναι γνωστὰ ὡς ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὶς τάδε καὶ τὰς ἐπιτόχτες. Ἄρα, μολονότι μποροῦμε νὰ σχηματίσουμε προτασιακὲς συναρτήσεις $K(x)$ ποὺ πρέπει νὰ ἰσχύουν γιὰ τὸ τάδε ὑλικὸ σωματίδιο ἢ τὸ νοῦς τοῦ δεῖνα, ὡστόσο δὲν ἔχουμε ἄμεση πείρα τῶν προτάσεων ποὺ βεβαιώνουν αὐτὰ τὰ πράγματα (ποὺ ξέρουμε πὼς πρέπει νὰ ἀληθεύουν) γιὰτὶ δὲν μποροῦμε νὰ συλλάβουμε τὶς ἴδιες τὶς ὄντοτες γιὰ τὶς ὁποῖες συζητοῦμε. Ἐκεῖνο ποὺ γνωρίζουμε εἶναι πὼς ‘ὁ δεῖνα ἔχει ἓνα νοῦ μὲ τὶς τάδε ἰδιότητες’, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε τὴν ‘ὁ Α ἔχει τὶς τάδε ἰδιότητες’ ὅπου Α εἶναι ὁ νοῦς γιὰ τὸ ὁποῖο συζητοῦμε. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση, γνωρίζουμε τὶς ἰδιότητες ἐνὸς πράγματος χωρὶς νὰ ἔχουμε ἄμεση πείρα τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος, κατὰ συνέπεια, χωρὶς νὰ γνωρίζουμε οὔτε μιὰ πρόταση στὴν ὁποία συστατικὸ νὰ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ πράγμα.

Τίποτε δὲν θὰ πῶ γιὰ τὰ τόσα ἄλλα ἐπακόλουθα τῆς ἀποψῆς ποὺ ὑποστήριξα ἐδῶ. Μόνο θὰ παρακαλέσω τὸν ἀναγνώστη νὰ μὴ κρίνει ἀρνητικὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ — ὅπως θὰ εἶχε ἴσως τὸν πειρασμὸ ἐξαιτίας τῆς φαινομενικῆς ὑπερβολικῆς πολυπλοκότητάς της — πρὶν δοκιμάσει νὰ κατασκευάσει μιὰ δική του θεωρία γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀναφορᾶς. Νομίζω πὼς αὐτὴ ἢ προσπαθεῖ θὰ τὸν πείσει πὼς ἡ ὀρθὴ θεωρία, ὅποια καὶ ἂν εἶναι, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει τὴν ἀπλότητα ποὺ θὰ προσδοκοῦσε κανεὶς.

Μετάφραση: Π. Χριστοδουλίδης

ναὶ πολυσήμαντο. Ὁ Σκώτ μπορεῖ νὰ δημιούργησε τὸ ἔργο χωρὶς ὅμως καὶ νὰ εἶναι πρῶτος ποὺ τὸ ἔγραψε κυριολεκτικὰ — ἔτσι λ.χ., ὁ τυφλὸς Milton εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ *Χαμένου Παράδεισου*, ἀλλὰ δὲν τὸν ἔγραψε αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ὁ Russell δέχτηκε τὴν μὴ ἀπλήρη αὐτὴ διόρθωση μὲ «ἀταραξία». Γιὰ τὸ ἄρθρο τοῦ Moore καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Moore δὲς τὸν τόμο: ‘The Philosophy of Bertrand Russell’ σελ. 177 κ.έ., καὶ 690 (1944) [ΣτΜ].